УДК 340.23
DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.32.149512

О. В. Соіч, аспірант
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національна академія правових наук України
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна

КОЛЕКТИВНІ СУБ'ЄКТИ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД СУБ'ЄКТІВ ПРАВА

Статтю присвячено обговоренню специфіки сутності, ознак та правової природи колективних суб'єктів права. Проведено огляд сучасного стану наукових досліджень у цій сфері. Встановлено, що у загальнотеоретичній площині дана проблематика не знайшла належного наукового розроблення. Визначено специфічні ознаки колективних суб'єктів як суб'єктів публічного права. Розглянуто елементи нормативно-правового регулювання деяких колективних суб'єктів публічного права.

Ключові слова: колективний суб'єкт права, юридична особа, правове регулювання, структура суб'єктів права, публічне право.

Постановка проблеми. Розвиток соціальних відносин супроводжується оновленням ролі та правового статусу організацій, котрі входять до правової системи держави, або є важливими суспільними інститутами. Як правило, законодавець, регулюючи їх діяльність, зосереджується на тих елементах правового статусу, які є найважливішими з точки зору об'єкта регулювання. Належність самих організацій до різних сфер суспільних відносин зумовлює відмінності у порядку створення та припинення, у визначенні прав та обов'язків, підстав та порядку відповідальності, у визначенні правового статусу та повноважень їх посадових осіб. У зв'язку з цим, у правовій науці виникають значні розбіжності в підходах до тлумачення сутності та змісту колективних суб'єктів права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу дослідження колективних суб'єктів права закладено в працях таких видатних зарубіжних та вітчизняних дослідників як С. Алексєєв, Д. Бахрах, В. Копєйчиков, В. Котюк, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, В. Нерсесянц, Ж.-Ж. Руссо, О. Скакун та інших. В останні роки опубліковано праці таких дослідників як О. Паращевіна, Т. Санжарук, Г. Чанишева, І. Доброход, О. Придачук, Т. Фурдик, Ю. Фролов та інших, де проблематика колективних суб'єктів розглядається з точки зору конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та інших галузей права. Внаслідок цього виникають галузеві відмінності в розумінні поняття та властивостей колективних суб'єктів права як правової категорії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблематики. Віддаючи належне внеску попередників, слід вказати на необхідність розвитку підходів до пізнання правової природи суб'єктів права, а також формування міжгалузевого підходу до тлумачення їх сутності, який би враховував головні прояви їх багатоманітності.

© О. В. Соіч, 2018

Метою статті є з'ясування ознак колективних суб'єктів як особливого різновиду суб'єктів права у правовому регулюванні та в загальнотеоретичних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі вивчення проблематики колективних суб'єктів права у вітчизняній науці можна виділити такі напрямки досліджень:

- загальноправових, де сутність та зміст категорії колективного суб'єкта права досліджується за сукупністю ознак, притаманних їм в різних галузях права;
- спеціально-правові, де колективні суб'єкти досліджуються як учасники правовідносин в межах певної галузі, зокрема: конституційного, адміністративного, трудового, виборчого, інформаційного права.

Галузева спрямованість досить часто визначає перелік ознак, які характеризують дослідники, тож, порівняння результатів загальноправових та спеціально-правових досліджень дозволить дати характеристику сучасного стану розвитку наукових досліджень у цій сфері.

Вивчаючи властивості індивідуальних та колективних суб'єктів права Т. Санжарук узагальнює результати порівняння їх правової природи. Так, правовий статус колективного суб'єкта характеризується законодавчо закріпленими правами та обов'язками, чим відрізняється від індивідуального суб'єкта, який натомість володіє «набором прав, свобод, обов'язків». Ключовою категорією, яка характеризує правосуб'єктність колективного суб'єкта права є його компетенція, елементами якої є юридично визначені сфери і об'єкти впливу; повноваження як гарантована законом міра приймання рішень; цілі як довгострокова нормативну орієнтацію; обов'язковість дій, якими відбувається забезпечення виконання цілей та завдань колективного суб'єкта [12, с. 124, 127].

Погляд О. Паращевіної, підтверджує та розширює наведене. Так, колективний суб'єкт поряд із індивідуальним є ключовими елементами батьківської категорії суб'єкт права, яку характеризує співвідношення між «феноменами правових цінностей; впливом на правові цінності; особами, які можуть чи здійснюють вплив на правові цінності». Автор підкреслює, що формування колективного суб'єкта, як і індивідуального, зумовлене намаганням певного колективу чи суспільства взагалі реалізувати свій інтерес, втілити у життя певні права, або необхідністю виконати окремі обов'язки. Проте на відміну від індивідуального суб'єкта, реалізація прав відбувається через виділення, відокремлення частини правових якостей, властивостей, інших елементів правової особистості людини із подальшим їх об'єднанням в новій формі. Вбачається, що саме цю «форму» наповнюють правовий статус, компетенція та повноваження колективного суб'єкта.

Виникнення колективного суб'єкта права передбачає існування відповідного нормативно-правового регулювання, яким визначається доцільність та можливість реалізації колективних інтересів у певній сфері суспільних відносин, а також певної організації, на основі якої реалізовується така можливість.

Узагальненням наведених ознак є запропонована О. Паращевіною дефініція колективного суб'єкта права як «правової особи з колективною правовою формою організації, що набуває правосуб'єктності з моменту її визнання або реєстрації, засновниками (учасниками) якої можуть бути фізичні і юридичні особи, соціальні спільноти та їх об'єднання» [10, с. 652-656].

Проблематика правового статусу колективних суб'єктів права є актуальною і в галузі виборчого права, зокрема, у зв'язку з необхідністю визначення ефективного механізму юридичного забезпечення виборчого процесу. Вивчаючи поняття, ознаки та структуру суб'єктів виборчого права В. Яворський визначає колективні суб'єкти виборчого права як «організовані, відокремлені групи громадян, наділені правами виступати у виборчих правовідносинах єдиною персоніфікованою спільнотою». До числа таких суб'єктів автор відносить партії (блоки), виборчі комісії, засоби масової інформації, державні органи та ін. У числі спільних ознак колективних суб'єктів виборчого права визначаються: стійкість організаційної структури, або постійність правових норм, які виокремлюють цю групу; наявність внутрішньої організації; наявність специфічних функцій та повноважень, притаманних спільноті як колективному суб'єкту [14, с. 48].

Важливими для розуміння багатоманітності правової природи колективних суб'єктів є їх ознаки у контексті виборчого процесу, охарактеризовані в конституційно-правовому дослідженні Л. Козодоя. Окрім загальної ознаки правосуб'єктності, на основі якої реалізовуються права та досягаються цілі політичних партій, дослідник виділяє такі як: а) висока концентрація зусиль для досягнення поставленої мети; б) безпосередня зацікавленість у доведенні виборчого процесу до логічного завершення [9, с. 5]. Вбачається, що виділення таких властивостей зумовлені спробою автора підкреслити особливий характер впливу цілей та засобів їх досягнення, обраних засновниками (посадовими особами партій) у виборчому процесі.

Внесок В. Кафарського у розвиток проблематики колективного суб'єкта полягає в осмисленні правової природи політичної партії як добровільного самоврядного громадського об'єднання та колективного суб'єкта державно-політичних відносин. Автор виділяє такі специфічні ознаки політичних партій: а) наявність прав та обов'язків перед суспільством; б) наявність динамічних (визначених політичним становищем партії) та статичних елементів правового статусу. Окремо слід звернути увагу на таку ознаку як «вплив ідеологічного елементу на осмислене ставлення політичних партій та їх членів до реалізації своїх прав, виконання обов'язків, дотримання заборон, здійснення своїх завдань і функцій щодо інших суб'єктів конституційних відносин» [8, с. 6-7, 38].

З порівняння точок зору Л. Козодой та В. Кафарського вбачається, що однією з особливих ознак колективних суб'єктів є формування цілей їх діяльності під впливом: а) нормативно-правового регулювання (визначеної у законодавстві соціальної ролі політичної партії); б) певної ідеології суспільного розвитку; в) матеріальних та нематеріальних ресурсів, що знаходяться в розпорядженні партії та визначають зміст та характер її суспільно-політичної діяльності, спроможність впливу на політичний процес, участі її членів у здійснення владних повноважень через діяльність у вищих державних органах.

Дослідження правового статусу вищих навчальних закладів у контексті проблематики регулювання їх організації та діяльності дозволило Ю. Фролову визначити такі специфічні ознаки:

- наявність особливого механізму організуючого та виконавчо-розпорядчого впливу органів державної влади і публічного управління, який будується з ура-

хуванням особливостей колективного суб'єкту (у контексті – вищого навчального закладу як об'єкта регулювання: мети утворення та діяльності, характеру завдань, функцій та повноважень);

- притаманність суб'єктам навчально-виховного процесу та організаційно-штатній структурі закладу особливого статусу;
- наявність особливої системи управління закладом;
- необхідність отримання ліцензії для ведення статутної діяльності;
- існування певного порядку вирішення внутрішньо-організаційних завдань, від яких залежить ведення статутної діяльності колективного суб'єкта (у контексті проблематики вищого навчального закладу – кадрових, економічних, організаційних) [13].

У наведеному переліку уточнюється ознака законодавчого визначення прав та обов'язків колективних суб'єктів. Зокрема, вбачається, що правосуб'єктність визначається не лише галузевою належністю колективного суб'єкта (у контексті – вищого навчального закладу), але й особливостями конкретного колективного суб'єкта (у контексті, за якими певні аспекти функціювання закладу можуть вимагати особливого порядку регулювання, який відрізнятиме його від інших вищих навчальних закладів). Також привертає увагу ознака необхідності отримання ліцензії у встановленому порядку для ведення статутної діяльності, який виражає специфіку колективного суб'єкта як суб'єкта господарської діяльності.

Діяльність названих колективних суб'єктів права у сфері публічно-правових відносин регулюється Конституцією України та відповідними законодавчими актами.

Загалом, законодавець по-різному підходить до визначення організаційно-правових засад функціювання колективних суб'єктів права. Так, у ст. 75 Конституції України визначається, що парламентом є Верховна Рада України. У ч. 1 ст. 76 закріплюється її конституційний склад – 450 народних депутатів. Виклад сутнісних ознак колективних суб'єктів, які було виділено вище обмежується переліком повноважень (завдань) цього органу у ст. 85, 87 Основного Закону.

Разом з тим, парламент є складним колективним суб'єктом права, оскільки у його складі передбачається функціювання інших колективних суб'єктів – парламентських фракцій, слідчих комісій, комітетів, діяльність яких регулюється Законами України «Про комітети Верховної Ради України» [3], «Про Регламент Верховної Ради України» [6] та ін.

Згідно зі ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України визначається як вищий орган у системі органів виконавчої влади. Ст. ст. 116-117 містять перелік повноважень уряду; ст. ст. 118-119 характеризують вертикаль виконавчих органів на місцях (місцевих державних адміністрацій), їх функції та повноваження. Положення Закону України «Про Кабінет Міністрів України» розширюють та конкретизують конституційні норми про організаційно-правові засади діяльності уряду, місцевих адміністрацій та органів виконавчої влади [2].

Окремо слід звернути увагу на зміст та порядок затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України як програмного документу (ст. 11 Закону), який систематизує та інтегрує цілі діяльності уряду та виконавчої вертикалі на основі узгоджених політичних позицій та програмних завдань коаліції депутатських фракцій. Цим забезпечується координація діяльності профільних міністерств

у досягненні стратегічних пріоритетів розвитку держави. Кабінет Міністрів України є складним колективним суб'єктом права при якому можуть створюватися консультативно-дорадчі органи (наприклад, діючий Офіс реформ [11]).

Аналіз інших нормативно-правових актів свідчить, що загальноприйнятим підходом є визначення того чи іншого колективного суб'єкта права у сфері державного управління як державного органу (підрозділу державного органу), уповноваженого виконувати певні функції у визначеній сфері (сферах) відання. Відмінності між ними виявляються через порядок створення (заснування), у питаннях підпорядкування (індивідуальному або вищому керівному колективному суб'єкту), порядку здійснення повноважень, виконання специфічних функцій та завдань.

Основи правового статусу колективних суб'єктів права у сфері місцевого самоврядування встановлюються нормами розділу XI Конституції України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4]. У нормах Закону наведено визначення таких колективних суб'єктів права як територіальна громада, представницький орган місцевого самоврядування, районні та обласні ради, органи самоорганізації населення, асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання. Первинним суб'єктом місцевого самоврядування визначається територіальна громада села, селища, міста; інші органи та форми організації місцевого самоврядування утворюються (обираються) територіальною громадою. У Законі сформульовано основні принципи та механізми здійснення місцевого самоврядування колективними суб'єктами права (органами місцевого самоврядування) та індивідуальними (посадовими особами органів місцевого самоврядування та депутатами місцевих рад [7]). Депутати місцевих ряд також можуть створювати при місцевих радах комісії та фракції, що дозволяє говорити про місцеві ради як складні колективні суб'єкти права.

Діяльність колективних суб'єктів права у сфері функціювання інститутів громадянського суспільства регулюється Законами України «Про громадські об'єднання» [1] та «Про політичні партії в Україні» [5]. Для визначення поняття політичних партій та громадських організацій законодавець застосовує схожу формулу «добровільне об'єднання громадян». Відмінності між ними полягають у нормативних вимогах до легітимізації такого об'єднання, а також сфери суспільних відносин, на які спрямовується діяльність цих об'єднань.

Так, політичні партії мають бути зареєстрованими згідно з законом; вони об'єднують «прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян». Політичні партії є ланкою механізму реалізації народовладдя через їх участь у виборах та інших політичних заходах.

В свою чергу, громадські організації створюються з метою «здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів». Відмінністю громадських організацій від інших розглянутих вище колективних суб'єктів права є можливість участі в них не лише фізичних, але й юридичних осіб приватного права.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Узагальнення всього вищенаведеного дозволяє зробити наступні висновки. Проблематика колективного суб'єкта права як об'єкта загальнотеоретичного дослідження на даному

етапі не знайшла належного наукового розроблення. З одного боку, практично відсутні комплексні дослідження правового статусу та регулювання конкретних сферах суспільних відносин за участю колективних суб'єктів права. З іншого боку, спостерігається якісний рівень розвитку правового регулювання публічно-правової сфери, що об'єктивно зумовлено перебігом процесів державотворення. Таким чином, виникають «прогалини» у науково-практичному пізнанні ролі колективних суб'єктів права в приватно- та публічно-правових відносинах. Внаслідок цього правове регулювання відносин за участі колективних суб'єктів права може виявитися неефективним через складність самого суб'єкта.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні ґрунтовного загальнотеоретичного дослідження правової природи колективних суб'єктів права з метою врахування специфіки суб'єкта у різних сферах суспільних відносин та виявлення недоліків у правозастосовній практиці завдяки.

Список літератури

1. Про громадські об'єднання: Закон України № 4572-VI від 22.03.2012 р. : станом на 23.03.2017 р. // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2017. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17 (09.07.2017). – Назва з екрана.
2. Про Кабінет Міністрів України: Закон України № 794-VII від 27.02.2014 р. : станом на 21.02.2017 р. // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2017. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18 (09.07.2017). – Назва з екрана.
3. Про комітети Верховної Ради України: Закон України № 2790-XII від 17.11.1992 р. : станом на 06.12.2016 р. // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12 (09.07.2017). – Назва з екрана.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР від 04.06.2017 р. : станом на 09.02.2017 р. // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2017. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр (09.07.2017). – Назва з екрана.
5. Про політичні партії в Україні: Закон України № 1540-19 від 26.11.2016 р. : станом на 06.10.2016 р. // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14 (09.07.2017). – Назва з екрана.
6. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України № 1861-VI від 10.02.2010 р. : станом на 21.12.2016 р. // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-17 (09.07.2017). – Назва з екрана.
7. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України № 1971-19 від 16.04.2017 р. : станом на 22.03.2017 р. // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2017. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93-15 (09.07.2017). – Назва з екрана.
8. Кафарський В. І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02 / В. І. Кафарський ; Національна академія наук України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ : [б.в.], 2010. – 41 с.
9. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л. М. Козодой ; Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ : [б.в.], 2006. – 20 с.
10. Паращевіна О. А. Деякі проблеми класифікації колективних суб'єктів права // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 62. – С. 651-658.

11. Про утворення Офісу реформ: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 р. № 768 // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – 2016. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/768-2016-п (09.07.2017). – Назва з екрана.
12. Санжарук Т. О. Правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 25. – С. 122-128.
13. Фролов Ю. М. Вищі навчальні заклади України у системі колективних суб'єктів адміністративного права : монографія / Ю. М. Фролов. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ : НікаНова, 2014. - 431 с.
14. Яворський В. Д. Суб'єкти виборчого права України: поняття, ознаки та їх види // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2002. – № 4. – С. 45-50.

Стаття надійшла 25.11.2018 р.

О. В. Соич, аспирант
НИИ государственного строительства и местного самоуправления
Национальная академия правовых наук Украины
ул. Чернышевского, 80, Харьков, 61002, Украина

КОЛЛЕКТИВНЫЕ СУБЪЕКТЫ КАК ОСОБЫЙ ВИД СУБЪЕКТОВ ПРАВА

Резюме

Статья посвящена обсуждению специфики сущности, признаков и правовой природы коллективных субъектов права. Проведен обзор современных научных исследований в этой сфере. Установлено, что в общетеоретической плоскости данная проблематика не нашла должной научной разработки. Предложен авторский взгляд на структуру коллективных субъектов права, в котором выделены субъекты 1-го уровня (индивидуальные и простые субъекты) и 2-го уровня (сложные субъекты). Рассмотрены элементы нормативно-правового регулирования некоторых коллективных субъектов публичного права.

Ключевые слова: коллективный субъект права, юридическое лицо, правовое регулирование, структура субъектов права, публичное право.

O. V. Soich, Graduate Student
Research Institute of State Construction and Local Self-Government
of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
st. Chernyshevsky, 80, Kharkiv, 61002, Ukraine

COLLECTIVE SUBJECTS AS A SPECIAL KINDS OF SUBJECTS OF RIGHT

Summary

The article is devoted to discussing the specifics of the essence, features and legal nature of collective subjects of law. There have been review of the current state of scientific research in this field is conducted. It was found that in the general theoretical plane, this problem has not found proper scientific development. Was proposed an author's view on the structure of collective subjects of law, which was allocated to the first level subjects (simple subjects) and second level subjects (complex subjects). Also it considered the elements of legal regulation of some collective subjects of public law.

Key words: collective subject of law, legal entity, legal regulation, structure of subjects of law, public law.